

kyrkjakten

Upplev, lär dig något nytt, lös uppgifter, samla och ”geocacha”.

**19 GOTLÄNDSKA KYRKOR ATT
BESÖKA OCH UPPLEVA.**

KYRKJAKTEN
– 19 GOTLÄNDSKA KYRKOR ATT
BESÖKA OCH UPPLEVA.
Uppdaterad andra upplaga.

Svenska kyrkan
Visby stift
Text: Lars Bäckman
Torsten Svensson har skrivit texterna om kyrkorna i
Tingstäde, Garde och Vamlingbo.
Foto: Lars Bäckman om ej annat anges.
Grafisk form: Lars Bäckman
Omslag: Västergarns kyrka
Tryck: IVisby 2017
ISBN 978-91-982372-2-1

Ett stort tack till kyrkohistoriker Torsten Svensson för text- och fak-
tagranskning, inspiration och mycket mycket kunskap!
Tack även till Macke för grafisk inspiration!

INNEHÅLL

Bakgrund	4
lite basfakta om våra kyrkor	6

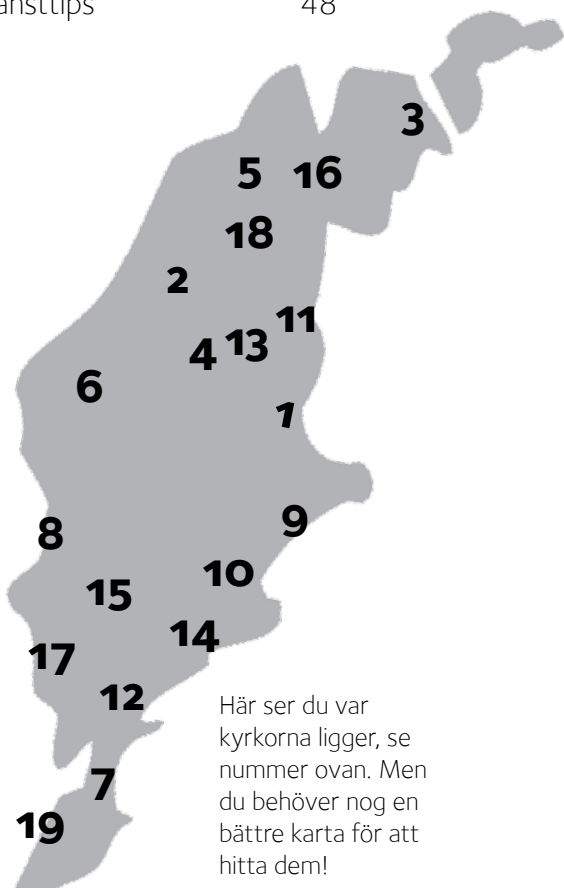
KYRKOR ATT BESÖKA

1. Anga	8
2. Bro	10
3. Bunge	12
4. Dalhem	14
5. Elinghems ödekyrka	16
6. Eskelhem	18
7. Fide	20
8. Fröjel	22
9. Gammelgarn	24
10. Garde	26
11. Gothem	28
12. Grötlingbo	30
13. Källunge	32
14. Lau	34
15. Linde	36
16. Lärbro	38
17. Silte	40
18. Tingstäde	42
19. Vamlingbo	44

Bön att meditera över	46

Protokoll att pricka av besökta kyrkor	47

Upplev mer. Litteratur och gudstjänsttips	48

Här ser du var kyrkorna ligger, se nummer ovan. Men du behöver nog en bättre karta för att hitta dem!

NU KAN KYRKJAKTEN BÖRJA

MEN FÖRST LITE BAKGRUND...

Gotland är de hundra kyrkornas ö. Du behöver inte köra långt förrän du ser ett kyrktorn sticka upp och därefter ytterligare ett och ytterligare ett...

Alla dessa kyrkor är ursprungligen uppförda för 800-900 år sedan, alltså på 1100- och 1200-talet då Gotlands landsbygd hade sin storhetstid. Sen händer mycket. Visbyborgarna tar över mer och mer av den handel som gjort gotlänningarna så rika. Digerdöden härjar i mitten av 1300-talet och 1361 invaderas Gotland av Valdemar Atterdag. Handeln hittar nya vägar och Gotlands läge, mitt i Östersjön, var inte längre en självklar handelsmetropol. Allt detta drabbar landsbygden mycket hårt.

Kyrkorna hade ständigt byggts om efter tidens rådande ideal, men vid 1300-talets mitt tar detta stopp. Denna "kris" är alltså en av anledningarna till att vi på Gotland än i dag har så många kyrkor som i stort sett ser ut så som de gjort alltsedan medeltiden. Visst har det byggts till en och annan sakristia, det har målats om, nya fönster har tagits upp, bänkinredning, altartavla och orgel har kanske bytts ut eller installerats i kyrkan, men i stort sett kan du i dag kliva rakt in i en och samma miljö som gotlänningarna har upplevt under åttahundra år. Nog svindlar tanken en aning inför sådana tidsperspektiv?

Gå på kyrkjakt, upplev och lär dig mer om människors tro och liv, konsthistoria och arkitektur, och kanske hinner du också med en stunds stillhet och ro. Tänd ett ljus, sitt ner, känn lugnet - det kan vara bra för sinnet att göra då och då, inte minst under en semester!

Kyrkjakten kom ut första gången till sommaren 2015. Den upplagan tog nästan helt slut under det året. Nu har vi valt att göra en nyutgåva men utökad med tre nya kyrkor. Stenkyrka som var med i den första upplagan är stängd p g a renovering.

19 KYRKOR ATT BESÖKA PÅ KYRKJAKT

Vi har valt ut sjutton kyrkor som visar på en bra bredd av Gotlands 92 medeltida kyrkor. Det är alltifrån stora pampiga katedraler till små enkla romanska kyrkor, men även en romantisk ruin. I boken kan du läsa lite mer om varje kyrka, få tips på vad du ska se, ibland kan det vara lite ovanliga saker och ting, för kyrkorna har mycket att berätta. Men du kan också lösa uppdrag!

UPPDRAG ATT LÖSA

För varje kyrka finns ett par uppgifter att ta reda på. Det är frågor som gör att du måste vara både lite klurig och uppmärksam. Ibland lätt, ibland lite svårare...

PRICKA AV OCH BLI KYRKJÄGARE

När du har besökt alla de sjutton kyrkorna kan du få ett pin som bevis på att du har lyckats, och kanske har du också klarat av uppdragen! Läs mer i slutet av boken.

GEOCACHING – HITTA EN SKATT!

Vid samtliga kyrkor i Kyrkjakten finns geocacher utplacerade. Det är en del av en global digital skattjakt. En liten behållare finns gömd i närheten av kyrkan och det gäller att hitta den! Du behöver en gps, vilket många moderna telefoner är utrustade med, och ett gratis användarkonto. Läs mer på www.geocaching.com Jag kan lova, att det är riktigt roligt och spännande.

TIPS I NÄRHETEN

För varje kyrka har vi en rubrik "I närheten". Framförallt är det restauranger och caféer, bensinstationer och livsmedelsbutiker som du här får tips om. Men kom ihåg att sommartid dyker det upp många fler mysiga gårdscaféer, utställningar, hantverkare och annat sevärt på landsbygden. Under denna rubrik har vi också då och då gett tips på andra intressanta kulturhistoriska och spännande platser värda ett besök. Så håll ögonen öppna!

Därmed önskar vi er hjärtligt välkomna till en innehållsrik och spännande miljö – och vi hoppas att det ska bli många fina, lärorika och intressanta upplevelser!

SAMTLIGA GOTLANDS KYRKOR ÄR ÖPPNA MELLAN 15 MAJ OCH 15 SEPTEMBER. MÅNGA ÄR ÖPPNA ÅRET RUNT. MEN DET KAN FINNAS UNDANTAG. PÅ www.svenskakyrkan.se/visbystift HAR VI EN SIDA DÄR VI FÖRSÖKER HA AKTUELLA UPPGIFTER OM VILKA KYRKOR SOM KAN VARA TILLFÄLLIGT STÄNGDA.

LITE BASFAKTA

PÅ 1000-TALET HAR GOTLÄNNINGARNA kommit i kontakt med kristendomen på handelsfärder. Omkring 1100 börjar de själva bygga kyrkor. De första är små och av trä. De kallas stavkyrkor eftersom de består av plankor, så kallade stavar, som placerades i en underliggande trästock som kallas syll.

PÅ 1150-TALET BYGGS DE FÖRSTA STENKYRKORNA. Den rådande byggnadsstil som gäller är den romanska. Det kan du se på fönster och valv. Under denna period är de nämligen rundbågade. Denna period sträcker sig fram till 1200-talets mitt.

UNDER 1200-TALET BÖRJAR MAN ATT RIVA många av de äldre stenkyrkorna, helt eller delvis. En stegring av rivandet sker från 1250 och framåt. De byggs antingen till eller så blir det helt nya kyrkobyggnader. Kyrkorna blir större och ljusare med höga fönster och portar. Den byggnadsstil som nu gäller kallas gotik. Den känns huvudsakligen igen på de höga spetsbågiga fönstren och portalerna.

UNDER 1300-TALET S FÖRSTA DECENNIER BYGGS och planeras det för ombyggnader i den gotiska stilen. Koret, där altaret står, är alltid en kyrkas viktigaste del. Den byggs därför för det mesta om först. När allt kyrkobyggande stannar av i mitten av 1300-talet så blir resultatet att några kyrkor kommer att se mycket underliga ut. De kallas klövsadelskyrkor och när du ser dem så förstår du varför; koret, som normalt ska vara den lägsta delen i kyrkan, är högre än långhuset och ibland nästan lika högt som tornet. Med andra ord består en klövsadelkyrka av ett stort kor, litet långhus och ett torn av skiftande höjd.

EFTER 1350 SÅ HAR KYRKORNAS EXTERIÖR FÖRÄNDRATS mycket lite. Visst, torn har blåst sönder och några kyrkor har skadats av brand. Men det är framförallt interiörerna som moderniserats. Skulpturer har försvunnit, väggarnas målningar har kalkats över och nya har tillkommit. Inredningen har också tillförts sådant som läktare för orgel, predikstol, bänkinredning och andra delar som hänger samman med hur religionsutövningen förändrats.

NÅGOT OM KYRKANS OLIKA BYGGNADSDELAR

TORNET – kan förenklat indelas i två modeller. De äldsta tornen är de romanska som är låga med raka eller spetsiga gavlar. De gotiska har definitivt spetsiga gavlar och är betydligt högre. Tornen är den del av kyrkan som oftast byggdes om sist. Men kom också ihåg att många torn genom tiderna fallit offer för storm och brand. Det finns också kyrkor som bara har en så kallad takryttare, en liten träbyggnad som är placerad direkt på långhustakets västra del. Kyrkorna är orienterade i öst-västlig riktning med koret i öster och tornet i väster.

LÅNGHUSET – är den del, där bänkarna och därmed också församlingen finns under gudstjänsterna.

KORET – här är altaret placerat. Mellan långhuset och koret, i triumfbågen, hänger i många kyrkor triumfkrucifixet. Koret är det allra heligaste. I katolska och ortodoxa kyrkor är altaret normalt avskärmat från långhuset genom någon typ av skrank.

ABSIDEN – på en del av de äldre kyrkorna finns en halvrund avslutning av koret där altaret är placerat.

SAKRISTIAN – det är prästens rum. Här förbereds gudstjänsten och här förvaras också saker och ting.

SYDPORTALEN – oftast är det den mest påkostade och utsmyckade ingången till kyrkan.

KAPITÄLBAND - Ofta rikt utsmyckade band i portalerna, särskilt de som är i de gotiska portalerna. Figurer ur bibeln.

ANGA

På håll ger denna lilla vackra kyrka ett typiskt romanskt intryck med torn, långhus, kor och absid. Det är förresten bara 17 kyrkor på Gotland som har en bevarad absid, alltså den halvrunda romanska avslutningen på koret. Anga kyrka är också uppförd under 1200-talets första hälft. Men när du kommer närmare kan du konstatera att tornet är byggt direkt på långhusets västra del. Så något marktorn finns inte.

Inne i kyrkan kan man njuta av en av Gotlands bäst bevarade medeltida kyrkointeriörer, utsmyckad med färgstarka kalkmålningar och ett medeltida altarskåp. De äldsta målningarna är från 1200-talet och dessa kan du se i långhusets valv och längst upp på långhusmurarna. De andra målningarna är utförda av den så kallade passionsmästarverkstaden som under andra hälften av 1400-talet dekorerade många av Gotlands kyrkor med sviter ur Kristi liv, ofta hämtade från hans sista dagar, med korsfästelsen och uppståndelsen. Men i några kyrkor, såsom i Anga, finns även motiv hämtade från Kristi barn-domshistoria.

I Anga kyrka finns också Margaretalegenden återberättad på långhusets nordvägg. En intressant legend är den om Martin, som ridande på sin häst, skänker halva sin mantel till en tiggare, en tiggare som senare visar sig vara Kristus, vilket leder till att Martin blir frälst. Då ville folket att han ska utnämnas till biskop, men det tackade Martin nej till. Han gömde sig istället hos gässen så att de stora skaror av människor som ville att han ska ta biskopsämbetet inte skulle hitta honom. Men Martin blev avslöjad av gässens kacklande. Som hämnd på dessa så ordnade han då en årligen återkommande dag då man frossar på denna fågel – Mårten gås! På långhusets sydvägg kan du också se själavägningen med den helige Laurentius, naken och vanställd med brännsår. Laurentius dog martyrdöden halstrad! På västväggen kämpar Sankt Göran med draken.

Ovanför långhusportalen i norr finns en intressant runinskrift som berättar om vilka av socknens bönder som deltagit med arbetsinsatser vid kyrkbygget.

I samma portal kan du se de fyra huvudjungfrurna. Det var så sent som 1946 som man tog fram målningarna och runskriften.

Altarskåpet från 1300-talet är en färgklick i kyrkans kor. En detalj: det ska vara tolv apostlar, men här är det bara tio! Bänkinredningen är från 1700-talet och har kvar sin ursprungliga färg.

DETTA FÅR DU INTE MISSA!

- Kyrkan som helhet – en fin välbevarad miljö!
- Altarskåpet från 1300-talet med huvudmotivet Kristi korsfästelse.
- Runskriften på norra väggen – här redovisas vem som deltagit med hästar vid kyrkbygget!
- Lägg märke till att bödlarna som korsfäster Jesus på målningen bär medeltida schackrutiga kläder, som bland annat narrar hade. Alla som bar denna typ av klädnad ansågs att man ej kunde lita på! Du vet inte om du är ”svart eller vit”.

ATT TA REDA PÅ

- Sankta Margaretalegenden berättas på norra långväggen. Men hur dör hon egentligen?
- Sankt Laurentius halstrades till döds. En yrkeskår har (hade) honom som sitt speciella skyddshelgon, vilken?
- Sankt Bernhardinus av Siena, helgonförklarad 1450, blev tillfrågad tre gånger om att bli biskop, men tackade nej varenda gång. På målningen av honom ser du tre biskopshattar vid hans fötter. Men vad heter denna huvudbonad egentligen?
- På kyrkogården finns en gravsten över en man som var en duktig idrottsman i en för Gotland klassisk sport – vilken? Stenen avslöjar det!

I NÄRHETEN

Från Anga är det inte långt till Slite i norr och Katthammarsvik i sydost. På båda dessa orter finns café, restauranger, livsmedelsbutiker och bensinstation. Någon mil norr om Anga ligger Gothem med mexikansk restaurang.

Längst med kusten i denna socken finns många gamla gravfält. Allra mest känd är Trullhalsar med gravar från bland annat järnåldern. Det är en stämningsfull plats väl värd ett besök.

I grannsocknen Norrlanda finns en av de största ruinerna av ett medeltida hus, Bringes.

BRO

Det här är en av Gotlands allra mest sevärda kyrkor. Så ta tid på dig när du besöker den. Som så många andra är den uppförd i etapper. Tornet är kvar från den äldsta kyrkan och restes strax före 1200, långhus och kor är uppförda omkring 100 år senare. Förutom tornet så kan du i långhusets sydfasad se inmurade reliefer av djur, jägare och märkliga symboler som också kommer från den äldsta kyrkan och återanvänts i det ”nya” långhuset.

Kyrkan har också ett så kallat hagioskop eller bönekammare. Det är så det kallas det rum som är byggt invid tornet, med egen ingång och en glugg vettande mot långhuset och koret. Här kunde den som av någon anledning inte hade möjlighet att delta i gudstjänsten eller om kyrkan var stängd ändå se det viktigaste föremålet i kyrkan, altaret. I bönekammaren kan du se tre intressanta bildstenar. Den finaste bildstenen är dock inmurad i ytterfasaden, intill bönekammarens ingång. Ovan bönekammaren finns ett litet utrymme med den enda ingången ett par meter upp i västra murfasaden. Här kunde till exempel pilgrimer övernatta eller vistas.

Portalen i långhuset uppvisar gotik när det är som bäst. På det västra kapitelbandet kan du se scener ur Kristi liv. Se där bland annat den fjättrade djävulen som nästan fastnat inne i väggen. Ta en titt också på träporten i söder som är från 1300-talet med smide som föreställer livsträdet och löst hängande löv!

Inne i kyrkan finns mycket att titta på. Väggarna är bemålade under olika perioder. De äldsta målningarna är från 1200-talets slut eller omkring 1300 och de senaste från 1700-talet. Det är vid den tidpunkten man gjorde de fina rankorna som kallas akantusrankor och likaså draperimålningen bakom predikstolen. Draperimålningen har tagits fram och restaurerats under senare tid. En målning som är lite rolig är paradismålningen från 1700-talet på den medeltida korbänken. Här kan du se Adam och Eva

men också fantasifulla djur och exotiska landskap. Man kan förstå att konstnären aldrig sett elefanter eller giraffer i verkligheten, utan kanske bara fått dem beskrivna av någon som i sin tur kanske hört hur hiskliga dessa djur ser ut.

I kyrkan finns också en vacker bemålad medeltida dopfunt med bland annat sittande apostlar. Bemålningen är dock från 1700-talet. På foten är det en hjort som jagas av en kentaur. Trälocket är ett av tre medeltida som bevarats på Gotland.

Det här var en länge en välkänd vallfarts- och offerkyrka och enligt en gammal sägen byggdes kyrkan på en offerkälla. Om du går den skyltade vägen cirka 600 meter sydväst om kyrkan så hittar du än i dag en rinnande källa. Det har omtalats att i kyrkan förvarades en liten flisa från Kristi kors, vilket var en anledning till att man vallfärdade hit. Framförallt var det sjömän som offrade till kyrkan. Kanske gjorde de det inför en lång resa eller om de lyckats överleva en dramatisk seglats i hård storm. Inne i kyrkan, framme vid koret, finns också ett votivskepp. En skeppsmodell som någon betalat för och skänkt till kyrkan av tacksamhet.

Strax söder om kyrkan står en trappgavelsport som ledde in till den medeltida prästgården som nu är helt försvunnen.

En märklig detalj i kyrkan är trädroten som sticker ut i tornet. Säkert har den ingen annan funktion än att säkra tornets murar som höll på att rämna... eller?

DETTA FÅR DU INTE MISSA!

- Långhusets sydportal
- Bönekammaren
- Korbänken med paradismåleriet
- Luckorna i tornet och långhuset – om du lyfter upp dem kan du se det gamla medeltida trägolvet
- Kimbstenen och dess märkliga historia, se montern i tornet.

ATT TA REDA PÅ

- Vad är en kimbsten – svar finns i kyrkans tornrum!
- I paradismålningen ses en man vid en grotta – vem kan det vara?
- Vilka djur kan du se på den inmurade bildstenen i fasaden?

I NÄRHETEN

I gamla Broaffären, väster om kyrkan, bedrivs blomsteraffär med café/glassförsäljning sommartid. Bro ligger bara någon mil från Visby. Här finns bensinstationer och butiker. Åker du norrut är närmaste bensinstation och livsmedelsaffär i Lärbro. Restaurang hittar du i Tingstäde.

Bro stenkalm, ett 3,5 meter högt bronsåldersröse, ett par kilometer efter vägen mot Visby.

BUNGE

Det här är en stor kyrka och näst intill helt ombyggd, i ståtligaste gotik. Men tornet hann man inte med. Här är det fortfarande tornet från den äldsta kyrkan som är bevarat. Det är ett bastant torn av försvarskaraktär som dock blivit skadat under århundradena. Unikt är att i kyrkogårdens västra mur finns skyttespringor. Muren har också vackra stigluckor som ingångar till kyrkogården.

På 1800-talet revs det branta taket på långhuset och ersattes av ett betydligt flackare. Titta på bilden av kyrkan som finns på fattigbössan innanför porten så ser du hur kyrkan såg ut tidigare – klart ståtligare! På sydportalen, som är själva entrén till kyrkan, finns bland annat två kvinnliga helgon avbildade.

Det man först lägger märke till när man kommer in i kyrkan är de vackra kalkmålningarna som är från 1400-talet och som fyller hela långhuset och koret. De är unika bland kalkmålningarna på Gotland och ser nästan ”moderna” ut. Ett myller av miljöer och figurer, flera av dem är apostlar. Under de större målningarna så berättas några av apostlarnas martyrhistorier i mindre format. Men här finns också en framställning av Yttersta domen på långhusets västra vägg, delvis dold bakom orgeln. Särskilt intressanta och samtidigt unika är de arkitektoniska stadsmotiven gjorda med perspektiv och avbildade trappgavlar. Här finns även ett blodigt slag illustrerat med riddare till häst iförda Tyska ordens rustningar, men det som egentligen avbildas är Tebanska legionens helgonhistoria.

Långhuset är delat i två skepp och vilar på två slanka kolonner där den främre har avbildningar på baspartiet föreställande Kristus och kanske Johannes döparen och Maria. Observera också det fint huggna huvudet av en ful djävul!

1400-tals målningarna och fattigbössan i sten från 1200-talet, är det mest unika för denna kyrka. Fattigbössan står vid västra kolonnen och är signerad med runor: ”Lafrans gjorde denna sten”. Något liknande finns inte på hela Gotland, för att inte säga hela världen. Det finns två fattigbössor till, men de är gjorda betydligt senare. Den ena har en bild av Lasarus och den andra en med Bunge kyrka före

det att taket sänkts. Du hittar dem precis innanför porten.

I kyrkan finns även en intressant kopia av en Sankt Olofskulptur, gjord av Bertil Nyström. Den norske helgonkungen Olof Haraldson var gotlänningarnas särskilda skyddshelgon. Originalen finns på Historiska museet i Stockholm.

Så klart att det ska hänga ett votivskepp i denna kyrka; Fårösund har länge haft en stor hamn och mycket sjöfart. Orgeln är också något alldeles extra. Den är från 1700-talet och har tidigare stått i Franska kyrkan i Stockholm.

Strax norr om kyrkan ligger ruinen efter den medeltida prästgården.

DETTA FÅR DU INTE MISSA!

- Måleriet i allmänhet men i synnerhet det på norra väggen
- S:t Olofsbilden
- Fattigbössan i sten
- Fattigbössorna innanför porten
- Prästgårdsruinen

ATT TA REDA PÅ

- Ta en titt på gravarna innanför den södra porten; flera personer med samma yrke ligger begravda här. Vad arbetade de med?
- Sankt Olof är Gotlands skyddshelgon – vad har han i sina händer?

I NÄRHETEN

Intill kyrkan ligger Prima gård, med gårdsbutik och café. Fårösund finns bensinstation livsmedelsbutik och restauranger. På Fårösunds fästning och vid Bungenäs kan man också äta.

Bungemuseet alldeles intill är ett riktigt fint friluftsmuseum som berättar mycket om gotländskt folkliv genom tiderna. Mittemot ligger också ett café.

Från krismåns dagarna finns tre spännande befästningar längst med kusten mot Fårö.

KONSTRUNDA I KYRKORNA

Sommaren 2017 kan du njuta av konst i kyrkan.

Det är projektet Konstrunda i kyrkorna, där Bunge är en av de fem kyrkor som deltar.

Siri Iversen-Ejve som ställer ut målningar på temat

Var kommer hotet ifrån? Läs mer om utställningen på:

www.svenskakyrkan.se/konstrunda-gotland

DALHEM

En stor och imponerande byggnad, kanske till och med Gotlands största landsortskyrka. Du upptäcker den redan på långt håll oavsett vilken väg du kommer ifrån. Kyrkan är uppförd vid 1200-talets första hälft och de senare delarna är från 1300-talets första hälft.

Innan du går in i kyrkan ta en titt på västportalen, här kan ses en kentaur med svärd och sköld, en drake som slukar en människa och en kung som slår en spikklubba i drakens huvud. På den norra sidan av portalen är det en person som helt lugnt spelar trumpet medan en annan man går runt med ett rejält dryckeshorn; bilder ur legender och vardagsliv.

När du kommer in i kyrkan tror jag att det är svårt att inte bli hänförd. Den här kyrkan liknar ingen annan av Gotlands landsortskyrkor. Ett treskeppigt långhus med nio valv som bärs upp av fyra kolonner, och som avslutning ett rakt avslutat gotiskt kor.

Men det är nog målningarna, som fyller nästan alla väggar, som är det mest påtagliga, och så interiörens snickeriarbeten. Det var vid sekelskiftet 1900 som kyrkan restaurerades och också fick flera typiska nygotiska inslag, en arkitektonisk stil som var populär omkring sekelskiftet 1900. Se till exempel spirorna på tornet och invändigt; bänkinredningen och väggmålariet i modern tappning men i många fall med medeltida förebilder. Denna restaurering imponerade stort på besökarna i början av seklet och kyrkan var länge en av de allra mest besökta. Men några decennier senare ansågs denna typ av restaurering förkastlig och tankarna att återställa kyrkans mer ursprungliga interiör kom på tal. Som tur vad blev det inte så.

Men kyrkan har inte bara nyare måleri, se till exempel i långhuset sydöstra hörn där själavägningen och Sankt Mikael som drakdödare är avbildade och som delvis är från medeltiden.

Ja, det finns mycket att se i denna vackra kyrka.

Hela 70 porträtt pryder väggar och inventarier. Alla har tillkommit i samband med restaureringen vid sekelskiftet 1900. Samma sak med mycket av de vackra träsniderierna i gotisk stil. Korbänksgaveln åt öster har dock ett praktfullt snidat lejon som är ett medeltida originalarbete. Men det finns också en medeltida dopfont med en fantastisk hissanordning som dock är gjord omkring 1900. Lägg också märke till väduren, så kallas en gotländsk lammbagge!

Dalhems kyrka kan också ståta med att ha några av Gotlands äldsta glasmålningar. De är från 1200-talet och kompletterades omkring 1900. Du ser vilka som är medeltida genom att de är mörkare. På nordportalens utsida kan du se en inmurad gravsten från 1100-talet.

DETTA FÅR DU INTE MISSA

- Kyrkan i sig är en upplevelse!
- Men några detaljer: Ovanför sydportalen, på insidan kan du se en liten fin stengubbe med bok!
- Tavlan på kyrkans sydvägg är rätt ruslig. Ett skelett, som alltså är döden, med timglas på huvudet. Här finns många symboler!
- Ett votivskepp, en så kallad holk, ett medeltida skepp, står i en glaslåda.

ATT TA REDA PÅ

- I koret finns en gravhäll med fyra bilder; på djur. Vilka djur är avbildade?
- Kyrkan har ett 70-tal porträtt. På panelen mot tornet finns två svenska kungar avbildade – vilka? Fundera också varför just dessa två kungar har fått sina porträtt här.

I NÄRHETEN

Öster och väster om kyrkan, längst med vägen, står två medeltida stenkors.

Dalhems museijärnväg med bra café – en fin miljö. Tåget kan ta dig till Romakloster!

Gå pilgrimsvandring tillbaka – det finns en vacker led mellan Dalhem och Romakloster.

Dunbodi, lanthandelsmuseum någon km öster om kyrkan.

KONSTRUNDA I KYRKORNA

Sommaren 2017 kan du njuta av konst i kyrkan.

Det är projektet Konstrunda i kyrkorna, där Dalhem är en av de fem kyrkor som deltar.

Anders Thorlin ställer ut skulpturer på temat Möten och upptäckter. Läs mer om utställningen på:

www.svenskakyrkan.se/konstrunda-gotland

ELINGHEM

En kyrkoruin i ett änge, visst låter det romantiskt? Och det är en vacker plats. Förutom kyrkoruinerna i Visby och denna, finns det ytterligare fyra kyrkor som har förfallit till ruiner. Det är Gunnfjauns kapell, Bara och Ganns ödekyrka samt Roma klosteruin. Samtliga blev ruiner på 1500- och 1600-talet som var en fattig och eländig period för den gotländska allmogen.

Elinghem var en av de minsta sockenförsamlingarna på Gotland och bestod endast av några få gårdar. Kanske klarade inte bönderna av att bygga upp kyrkan igen när den började förfalla i början på 1600-talet utan tvingades överge den? Istället gick församlingen upp i Hangvar socken.

Elinghems ödekyrka konserverades 1925. Altaret och dopfunten står kvar och är från 1200-talet. När man vid restaureringen började röja upp i kyrkan hittade man dopfunten krossad i ett stort antal delar. Men en konservator kunde pussla ihop dopfunten. Ser du fogarna? Trots att kyrkan har stått som ruin i minst 400 år finns det puts kvar på kyrkans södra och västra fasad!

Tänkte du förresten på att kyrkogårdsmuren som du passerade igenom är oval? Sannolikt är muren rester av en fornborg byggd långt före kyrkan.

DET FÅR DU INTE MISSA!

- Njut av ängerna. Gå en liten runda. Lär dig ett par nya blommor!
- Är det försommar så kan vi lova en konsert av vacker fågelsång.
- Gå upp i trappan i västra muren, men var försiktig – trappan är smal och brant!

ATT TA REDA PÅ

- Vad använde man ängerna till?
- När blev Gotland svenskt egentligen?

I NÄRHETEN

Det vackra ängerna så klart.

Ihre gård med café och olika aktiviteter.

Ihreviken med restaurang och lång sandstrand.

Lickershamn med rauken Jungfrun.

ESKELHEM

Kyrkan mitt i byn, i en vägkorsning, så ska det vara. I Eskelhem ligger hus och gårdar på rad längst med byvägen. Här finns också skola och dagis och en bygdegård. Det är inte mer än cirka 30 år sedan som det också fanns en affär här.

Nu till kyrkan. Den är stor och sevärd. Sydportalen som leder in till tornet är romansk och mycket vacker, lägg märke till växtslingan som är ristad ovanför porten; en liten men fin detalj. Koret är från mitten av 1300-talet och den senast uppförda delen av kyrkan. Ett fönster med så kallat masverk med glasmåleri finns i koret. Långhuset är den äldsta delen.

Kalkmålningarna från 1200-talet är ovanliga; i långhusvalven stora rundlar med växtmotiv och symboler. I tornrummet finns en tyvärr skadad men märklig målning föreställande världsalltet. Målningarna i valven och på tornets nordvägg representerar en kosmologisk tanke.

Passionsmästarverkstaden har under 1400-talets första hälft målat helgonavbildningar lite här och där i kyrkan. Mikael som drakdödare vid södra sidoaltaret tillhör dock 1200-talsmålningarna. Dopfunten är från 1100-talet.

Triumfkrucifixet som hänger mellan församlingen och koret i triumfbågen är en påminnelse om att Kristi död på korset gav människorna möjlighet att komma till paradiset. I kyrkan motsvaras det av det allra heligaste – koret, där altaret står, vilket var en jordisk sinnebild av Guds himmelrike. När krucifixet restaurerades på 1960-talet hittade man ett litet tygstycke instuckat bakom Kristusbildens rygg. Kanske var det en relik? Tyget visade sig vara vävt i Kina på 1200-talet. På altaret kan du se en duk vävd i det mönstret och med den teknik som hade använts; i dag kallas detta mönster för Eskelhemsdräll.

I koret står det en brudbänk från 1200-talet, som troligen från början var en privatbänk som användes av någon rik familj i bygden.

DETTA FÅR DU INTE MISSA!

- Korportalen och nordportalen – representerar var och en två olika epoker, den romanska och den gotiska.
- Alla kalkmålningarna, men i synnerhet de i valven och på tornets nordvägg.
- Altarduken – tänk att det är ett mönster och teknik hämtad från Kina och 1200-tal!

ATT TA REDA PÅ

- Vad är en relik?
- Den helige biskopen och mästersmeden Eligius finns avbildade i kyrkan. Han skodde bland annat hästar, men hur bar sig smederna egentligen åt?
- Världsalltet – vilka himlakroppar finns avbildade?

I NÄRHETEN

Tofta med caféer, restauranger, kiosk, livsmedelsbutik och strand!

Mot Gnisvärd finns ett bageri vid stora vägen och nere vid stranden hittar du kiosk och café, och ett vackert litet kapell vid fiskeläget. Kanske läge för ett dopp eller kaffe med dopp?

FIDE

Kyrkan ligger ute på heden, med havet nära, såväl i öster som i väster. Här är Gotland som smalast. Tre bevarade stigluckor leder in till kyrkogården som känns ålderstigen. Kyrkan är som så många andra kyrkor här på Storsudret uppförda i sandsten och är i sin helhet tillkommen under 1200-talet. Men tornet lutade betänkligt på 1820-talet så dess övre våningar var tvungna att plockas ned. Tornhuvens ovanliga form tillkom efter detta. Upptill bär den ett kors, så som vi ofta tänker oss att en kyrka ser ut, men här på Gotland är det inte vanligt.

Ingången till kyrkan är på norra sidan, vilket är ovanligt. När man kommit in i den lilla och enkla kyrkan får man en känsla av att det är ett mycket ålderdomligt kyrkorum. Fönsteröppningarna är små och har aldrig förstorats.

Både korets och långhusets väggar är bemålade. I långhuset är det huvudsakligen passionsmästarverkstaden som varit verksam. Denna verkstad som under 1400-talets andra hälft dekorerade över 50 av de gotländska kyrkorna.

Triumfkrucifixet från 1200-talet är imponerande, inte minst i sin storlek och har med all säkerhet hängt i någon större kyrka innan det hamnade i den lilla kyrkan i Fide. Altarskåpet är från 1400-talet. Predikstolen är riktigt gammal. Den är daterad till 1587 och därmed en av de äldsta på Gotland och har tidigare stått i Grötlingbo kyrka. Predikstolstaket har dock tillhört den predikstol som står i Grötlingbo i dag.

Men det som är kanske mest unikt i denna lilla kyrka är målningen du hittar i triumfbågen. En Kristusfigur som smärtornas man och med en klagoskrift på latin där årtalet 1361 kan utläsas genom bokstävernans talvärde. I text står det: "Bränd är gården, människor slagna, skrika slagna i smärta under svärdet". Observera också de medeltida ristningarna som finns på korets nordsida. Där ser man bland annat en riddare till häst, men den kan bäst ses i släpljus, till exempel i ljuset från en ficklampa.

På långhuset norra yttervägg, i brösthöjd, kan du se en skeppsristning från medeltiden. Den föreställer en kogg med det då allra senaste, ett roder. Inte styråra som tidigare var det som gällde. Ristningen

är från 1200-talet och det finns liknande i flera kyrkor. Varför man gjorde sådana ristningar vet vi inte. Kanske var det av samma anledning som man skänkte ett votivskepp till en kyrka, för att få Guds beskydd inför en lång resa eller som tack för att man klarat av en sådan. Eller så är det bara klotter eller rent skryt... Hur som helst så är det här en av de allra äldsta avbildningarna som finns av en kogg. Så här såg de alltså ut!

DETTA FÅR DU INTE MISSA!

- Kristus, som smärtoman och med budskapet om plundring. Starkt.
- Skeppsristningen på norra ytterväggen

ATT TA REDA PÅ

- Vad hände 1361, årtalet som nämns ovan?
- På kyrkogården hittar du lätt Tyra Lungrens vackra gravsten. Hon var konstnär, formgivare och bodde sommartid i Fide. Vilket djur är förknippat med hennes konst?

I NÄRHETEN

Strax norr om kyrkan ligger ett kanontorn från andra världskriget. Kanonen kommer från en skrotad stridsvagn. Här är Gotland som smalast och det var också här som "lede fi" skulle stoppas.

I Burgsvik finns caféer och restauranger, matvaruaffär och bensinstation.

I Hamra och vid Holmhällar finns det restauranger.

I Öja, bara några kilometer söder om Fide finns en av Gotlands mest besökta kyrkor, Grå gåsen kallad, Gra gasi på gotländska. Här finns bland annat ett stort och märkvärdigt triumfkrucifix och en av landets mest kända Mariaskulpturer. Självklart är Öja kyrka värd ett besök även om det blir en liten omväg.

FRÖJEL

Vackrare läge än så här har nog ingen annan av Gotlands kyrkor. På en höjd, bara ett par hundra meter från havet, med utsikt mot Karlsöarna i väster, där solen går ner i havet. Har du tur kommer du förbi just vid den tiden, i så fall stanna då upp och sätt dig ned en stund vid kastalen strax norr om kyrkan och njut av solnedgången när den är som vackrast.

Nedanför kyrkan låg på järnåldern en stor hamn och handelsplats och som säkert hade betydelse långt fram på medeltiden. Med allt större skepp, som krävde djupare hamnar, ledde det till att sjöfarten koncentrerades till andra hamnar, som Visby. Men ända fram till 1700-talet hade ”skippare och Rostockare” egna kyrkbänkar i kyrkan.

Nu till kyrkan. Det här är en så kallad klövsadelskyrka, alltså där koret är högre än långhuset. Då vet du att det beror på att koret är den del som byggdes senast och att byggnationen därefter avstannade. Långhuset är uppfört under sent 1100-tal och vid 1200-talets första hälft har tornet byggts. Till detta byggdes ett ”nytt” kor under 1300-talets första årtionden. Efter 1350 kommer en period med klart försämrad ekonomi på den gotländska landsbygden och då avstannar i stort sett all byggnation. Någon gång har en stödmur rests mot tornets västra sida. Kanske höll detta på att rasa nedför klinten ut i havet?

Innan du går in i kyrkan, stanna upp och ta en titt på korporten med vackert järnsmede föreställande djur. Inne i kyrkan ser du ett trätak i långhuset som har kommit till så sent som på 1930-talet. Målningarna i koret är från cirka 1300 och här kan du se en mängd olika djur avbildade. En hjort och ett lejon, men också mer fantasifulla djur som en drake och en grip.

Predikstolen är från tidigt 1600-tal. På trappan kan du se bilder av de fyra evangelisterna. De brukar symboliseras vid olika djur. Matteus avbildas ofta tillsammans med en bevingad människa eller en ängel, vilket symboliserar att Gud blir människa. Markus liknas vid ett bevingat lejon. Lejonet är en symbol för kunglig makt, och Lukas, med en tjur eller ox. Det är en symbol för offer och bön. Johannes har örnen, vilket symboliserar inspirationen av den heliga anden.

Dopfuntens nedre del är från 1100-talet och tillverkad på Gotland. Överdelen är däremot 200 år yngre. De gotländska dopfuntarna var en medeltida exportvara till bland annat Skåne, Danmark och Tyskland. Tillverkningen av sandstensfuntar under 1600- och 1700-talet skedde i Burgsvik med omnejd. Men vi har också haft en stor tillverkning av dopfuntar i kalksten. Sten, bearbetad eller bränd som kalk, är genom historien Gotlands kanske största exportvara. Det är många kyrkor som har dopfuntar från Gotland, och slott och offentliga byggnader som utsmyckats med ornament huggna och utformade på ön, bland annat Kungliga slottet i Stockholm.

Triumfkrucifixet är från omkring 1300 eller något tidigare. Där ser du Kristus bland annat omgiven av Ecclesia, d v s kyrkan, Synagoga och änglar. De är alla vackert snidade. I koret finns fabeldjur målade. Ondskan ser ut som en apa, men är en snigel med ett människoliknande huvud, fullt sysselsatt med att hugga mot livets träd! Ett rikt dekorerat sakramentskåp från 1300-talet finns också i koret.

Sedan något år har Fröjel kyrka en mycket fin flygel, så här är det ofta konserter. Titta i tidningen eller på anslagstavlan!

Sockennamnet Fröjel tror man kommer från namnet Fröja och ”al” som betyder helgedom, en helig plats. Fröja eller Freja är namnet på fruktbarehetsgudinnan i den nordiska gudasagan. På Frøjels kyrkogård finns en labyrint eller Trojaborg som kan vara lika gammal som den norr om Visby. Kanske är de lagda redan på järnåldern eller ännu tidigare.

DETTA FÅR DU INTE MISSA

- Triumfkrucifixet
- ”Mördarsnigeln” i koret
- Kastalen strax norr om kyrkan
- Trojaborgen
- Gravstenarna på kyrkogården. Här finns många intressanta gamla gravar. Från vackra enkla kors till stora tumbagravar med en stor liggande stenhäll. På en kyrkogård kan man ta del av många människoöden.

ATT TA REDA PÅ

- Vad är en kastal?
- Vad är egentligen en grip?

I NÄRHETEN

Vallhagar ligger ett par km öster om kyrkan. Här låg fram till 500 e kr ett antal gårdar och begravningsplatser. Sammanlagt 24 husgrunder har hittats. Det är en vacker och intressant plats, dock mycket fästingar!

Pilgrimsvandring mellan Klinte- och Fröjel kyrka, från ”kyrka till kyrka”, se informationsblad på bokbordet.

Sommartid är det café på Gannarve hästgård strax norr om kyrkan. Åker du söderut finns det restaurangerna Fröjel resort och Djupvik. Ett strandcafé hittar du i Sandhamn. Till Klintehamn är det inte långt, där finns bensinstation, livsmedelsbutiker och restaurang.

GAMMELGARN

Kyrkan ligger i ett öppet jordbrukslandskap med betande djur. En sedan länge stängd lanthandel, en stor kvarn och en nedlagd skola finns också i närheten av kyrkan och skapar tillsammans en stämningsfull lantlig miljö. Kyrkan har inget egentligt torn utan bara en så kallad takryttare som tillkom på 1700-talet. Kanske är det den höga kastalen som är det första du lägger märke till.

Kastalen är ett torn byggt under 1200-talets början som troligtvis användes för såväl förvaring som till försvar. Det är bara några år sedan kastalen fick tak. Då återuppbyggdes även ett par varv av murarna. Den är klart värt ett besök.

Det här är en sevärd kyrka så vi tar väl och går in. Men först, stanna upp i sydportalen, för här kan du åt väster se skapelseberättelsen, syndafallet, hur Adam och Eva drivs ut ur paradiset och hur Adam och Eva arbetar. Eva sitter och spinner samtidigt som hon med sin fot ser till att den vagga där Kain och Abel ligger, rör sig. På den östra sidan luras Kain av djävulen att mörda sin bror och förvisas sedan av Gud. Iklädd resdräkt, regnkappa och stor hatt, och i nästa "bild" lämnar han landet och får en sista blick av hembygden från fartygets däck. Kanske är det mer troligt att denna sista bild föreställer Noak och hans ark. Hur som helst är de mycket skickligt skulpterade och intressanta. Djävulen ser märkligt glad ut fast han sitter bunden i kedjor. Den anonyme stenhugaren Egyptianus och hans verkstad har gjort detta arbete. Kyrkan är till stora delar uppförd under 1300-talet.

Inne i kyrkan så öppnar sig ett stort kyrkorum med en kolonn som bär upp fyra valv. Kolonnen byttes ut på 1950-talet och ersatte då en klumpig stödpelare som provisoriskt byggts efter en brand troligen under 1400-talet. Henna Karlsson heter en stenhugare som var med och gjorde kolonnen som står där i dag. Bevis på hans skicklighet ser du i det vackert huggna huvudet på pelarens bas. I koret står ett altarskåp från 1300-talet av hög kvalitet. Dopfontens nedre del är från 1200-talet, men överdelen är 100 år yngre. Lägg märke till de roligt målade huvudena på dopfontens fot! Kalkmålningarna är utförda av passionsmästarverkstaden och är från 1400-talets andra hälft.

En brädvägg avslutar den västra delen. På en stor målning har man dokumenterat vem som var präst, vilka som var kyrkvårdar och så klart, vem som utförde måleriet i kyrkan år 1768. Det var det året då en större upprustning av kyrkans interiör gjordes. Här gällde det att föreviga sin arbetsinsats för kyrkan! Kanske kom målningarna på korbänken till vid denna renovering. Här ser du en fantasifullt målad man som håller sig fast i blomsterslingorna. Är det kanske prästen eller rent utav en egensinnig konstnär som låtit avbilda sig själv?

Norr om kyrkan ligger nästan inga gravar. I gammal folktro, ända sedan hednatid, så hade man oro och respekt för norrsidan. Härifrån kom det onda, det kalla och på den Yttersta domen så trodde man att kyrkan och tornet skulle rasa norrut. Då fanns det stor risk att man inte skulle kunna komma upp ur sin grav på grund av att kyrkan låg ovanpå! På överfulla kyrkogårdar var denna vidskepelse ett problem. Därför kan man någon gång se att upplysta ståndspersoner har sina gravar just på norra sidan för att kanske på detta sätt visa att det bara är gammal skrock!

DETTA FÅR DU INTE MISSA!

- Sydportalens välbevarade och intressanta utsmyckningar
- Kastalen – är den öppen passa på att gå upp i den och njut av utsikten. Låt fantasin löpa iväg och se hur den anfallande fienden närmar sig.
- Huvudena på dopfontens fot.

ATT TA REDA PÅ

- Eva och Adam i arbete. Eva spinner, men vad gör egentligen Adam?
- Vad hette konstnären som målade kyrkan 1768 och som kanske är avbildad på korbänken?
- Kan du komma på minst tre kyrkor till som har en kastal i sin omedelbara närhet?

I NÄRHETEN

Två spännande fornborgar, Torsburgen och Herrgårdsklint, ligger i kyrkans närhet. Imponerande byggnadsverk och som också erbjuder vacker utsikt! Räkna hur många kyrkor du ser. Herrgårdsklint är min favorit!

I Katthammarsvik och Herrvik, norr om Gammelgarn och i Ljugarn i söder, finns det caféer, restauranger, affär och bensinstation.

GARDE

Det första man ser när man närmar sig Garde kyrka är en kyrkogårdsmur försedd med fyra stigluckor, portar, en i varje väderstreck. Den bevarade medeltida kyrkogårdsmiljön betraktas också som en av de främsta i Sverige. Väl inne på kyrkogården ser man ett lågt långhus från 1100-talets mitt. Till samma tid hör även nederdelen av tornet. Detta kom att fullbordas i mitten av 1200-talet. Att kyrkan är en så pass gammal byggnad visas bland annat av tornets och långhusets portalers ålderstigna utseende. De tillhör också bland de äldsta på ön.

Långhusets avsaknad av sockel indikerar även det en hög ålder. Normalt brukar man räkna med, att ju högre sockel, ju yngre byggnadsdel. Observera det lilla ursprungliga romanska fönstret strax till höger om portalen.

Det nuvarande koret ersatte under första hälften av 1300-talet då det äldre revs. Stenmästaren och hans hytta är obekant till namnet men benämns som Egypticusverkstaden. Den övergripande tanken var nog att bygga om hela kyrkan, men pengamedlen kom inte att räcka till. På korportalens båda kapitälband avbildas livsträd.

Innanför långhusportalen står på ursprunglig plats en dopfunt från andra hälften av 1100-talet. Den är utförd av en anonym stenmästare som döpts till Byzantios. Scenerna på cuppan visar på östlig influens. Det mest anslående i kyrkan är det i i dag mycket fragmentariska måleriet. Att det ser ut som det gör beror på att det överkalkades någon gång under 1600- eller 1700-talet. Men i tornbågen ses dock målningar som aldrig kalkats över. De föreställer bland annat två för oss obekanta helgon. Några färgförändringar har dock skett av triumfbågens målningar. Men ändå ges här ett bra prov på hur resten av målningarna i kyrkan sett ut före överkalkningen. Målningarna har tillkommit i mitten av 1100-talet, vilket väl överensstämmer med kyrkans byggnadstid. De har målats av en konstnär som varit väl insatt i den bysantinska-ryska konstnärsvärlden, men han behöver inte ha varit ryss utan lika gärna grek eller från någon annanstans i den östliga kristenheten. De röda konturlinjerna har dock fyllts i under 2000-talet. Konstnären Erik Olsson har målat två tavlor som ska visa hur kyrkan

kan ha sett ut under medeltiden. Två större tavlor som föreställer de två helgonen i tornbågen i skala 1:1 har målats av konservatorn och konstnärinnan Marleen Kolmodin.

Långhuset har aldrig varit valslaget. Det målade trätak vi ser idag är från 1600- eller 1700-talet.

Den gamla bänkinredningen försvann under en restaurering i slutet av 1960-talet och ersattes av den nuvarande. Längs väggarna i långhuset ses stenbänkar som är från 1100-talet.

I triumfbågen hänger ett triumfkrucifix från slutet av 1100-talet eller omkring 1200. Glasmålningen i östfönstret har gjorts av Randi Fischer (död 1997). Hon har bland annat även utfört glasmålningar i domkyrkan i Västerås. Glöm inte att kika in i sakramentsskåpet på korets nordvägg. Där finns målningar av fabeldjur och en kvinna som är ett halvt odjur. Altaruppsatsen har gjorts 1689 och predikstolen 1662. På norra korväggen hänger minnena över prostens Niels Lauritzen (död 1661) och sockenprästen Pofvel Nilsen (död 1670).

Om man talar med vaktmästaren eller någon annan kyrklig medarbetare kan man kanske få tillträde till långhusvinden. Där har det ursprungliga taket från 1100-talets mitt bevarats, väl värt att se.

DETTA FÅR DU INTE MISSA!

- Helgonen i tornbågen
- Målningarna i sakramentskåpet
- Kyrkogårdsmiljön med stigluckorna

ATT TA REDA PÅ

- Vad heter de olika stigluckorna?
- Vad avbildas på västväggen?
- Varifrån kan målaren ha kommit som gjorde helgonen i tornbågen?

I NÄRHETEN

Ljugarns samhälle med affär, besninpumop café och restauranger på sommartid.
I Etelhem finns krukmakeri och café.

KONSTRUNDA I KYRKORNA

Sommaren 2017 kan du njuta av konst i kyrkan. Det är projektet Konstrunda i kyrkorna, där Dalhem är en av de fem kyrkor som deltar.

Anders Thorlin ställer ut skulpturer på temat Möten och upptäckter. Läs mer om utställningen på:

www.svenskakyrkan.se/konstrunda-gotland

GOTHEM

En av Gotlands allra mest sevärda kyrkor. Ett högt torn som en gång till och med har varit ännu högre. Det syns på långt, långt håll. Tre medeltida stigluckor, en hög kyrkogårdsmur och en imponerande ruin av en kastal. Så ser kyrkan ut på håll.

Kor och absid är äldst, från 1200-talets början, långhuset är något senare och har en imponerande romansk portal med äldre stensulpturer inmurade. Tornet är från 1200-talets slut och ett av de högsta på Gotland!

Väl inne i kyrkan är det nog de unika kalkmålningarna som man först lägger märke till. Så sent som 1950 togs de fram och väckte då mycken uppmärksamhet. Jesu barndom, passionsfris, jovisst, de finns i många kyrkor, men här kan du också se månadsbilder ovanför draperimålningarna. De visar årstiderna genom bondens arbete på åker och äng. Konstnären har till och med målat dit spik och öglor som "bonaderna" är upphängda på. Även långhusets valv är dekorerade med eldsprutande drakar, kentaurer med pilbåge och riddare med höjda svärd.

I nordöstra valvet kan du, om du har goda ögon, se en bild av Döden som skär i livsträdet. Hans huvud är utformat som ett skelett, ett kranium, hualigen. Runt hela kyrkan ser du också en bård med bibelcitat. Alla dessa målningar har troligen utförts av en tysk konstnär omkring år 1300.

Betydligt senare, men också intressant, är den målning du kan se på norra muren i långhusets västra del. Den föreställer Kristoffer bärande Kristus, med påven och Muhammed på ömse sidor, samt en eremit med en brinnande fackla. Det här är kyrkopolitik, en propagandabild riktad mot den romerska – katolska kyrkan och islam. Målningen är förstås utförd efter reformationen!

Skåpet i tornrummet är riktigt roligt! Fantasmänniskor, enfotingar, män med huvudet på bröstet och andra konstiga folkslag. Trodde man att sådant fanns, eller? Här finns också mycket "naivistiska" målningar med motiv från bibeln. Alla dessa är bänkluckor målade på 1600-talet och eventuellt något tidigare, och som monterades på detta sätt.

Ta även en titt på nuvarande bänkluckor. Mycket artistiska målningar av både djur, fantasidjur och profeter.

Intressant är också korbänken från 1300-talet med medeltida målningar och vackert snideri. Sannolikt har denna korbänk stått i någon annan kyrka innan den kom hit. Kanske i en Visbykyrka. I snideriet framställs Gothems kyrka som frukten av ett träd som växer fram i en förening av Gud och församlingen, skildrat som ett brudpar! Poetiskt, eller hur? Men lägg också märke till porträtten av de fem visa jungfrurna på bänkens framsida – en modevisning från 1600-talets slut? En folklig historia från bygden säger att konstnären tog klockaren som modell för bilden av Kristus på kortsidan och att de fem visa jungfrurna var hans älskarinnor! Skvaller!

I långhusets nedre del står en dopfunt i trä, gjord på 1700-talet, men med en medeltida förebild, och lite roligt, satt på hjul. Modernism från olika sekel!

Kyrkklockan som är minst 550 år gammal är stor och välkänd, men kom tidigare från kyrkan i Alva. Den anses ha en av Sveriges klangrenaste toner!

DETTA FÅR DU INTE MISSA!

- Muralmålningarna
- Propagandabilden av påven och Muhammed!
- Korbänken
- Skåpet i tornrummet och övrig bänkinredning
- Kastalen.

ATT TA REDA PÅ

- Muhammed finns avbildad här – när levde han egentligen?
- ”Grus” namnges ett djur som. Vad är det för djur?

INÄRHETEN

Restaurang (mexikansk!) och café finns i Gothem. Kolla öppettiderna!

Flera gårdsbutiker finns i socknen - håll ögonen öppna!

Slite, är en av Gotlands största tätorter. Här finns det mesta du behöver. Caféer, restauranger, livsmedelsbutiker och bensinstationer.

I Åminne och i Vitiviken finns kiosk och restaurang, och inte minst, badstrand!

Vike minnesgård – en vacker gammal Gotlandsgård, med uthuslängor som har agtak och portlider vettande mot fågårderna och mangården. Läget, nära havet, och uthusen längs med den gamla landsvägen, utgör ett vackert sceneri och ger samtidigt en fin bild av hur en större Gotlandsgård såg ut på 1800-talet.

GRÖTLINGBO

Det är en stor kyrka med ett bastant högt torn och ett stort gotiskt kor. Läget på en höjd, och den höga sockeln som kyrkan vilar på, förstärker det intrycket. Detta trots att taket på långhuset sänktes på 1700-talet! Ja, det är inte för intet som denna kyrka kallas Sudrets katedral.

Tornet är speciellt, en knubbig huva, med ljudgluggar och små "urtavlor" som sattes upp på 1700-talet. Det har aldrig varit några riktiga klockor, men det såg väl fint ut med dessa attrapper! Det är ett tag sen kyrkan putsades om. Det ger ett patinerat och ålderdomligt intryck. Den klassiska prästgården ligger strax intill.

På sydfasaden finns det många fina stenreliefer från en äldre kyrka. De förställer jakt- och krigsmotiv som troligen symboliserade den hetsjakt av onda makter som människorna var utsatta för. Jägarna jagas i sin tur av demoner i form av bågskjutande kentaurer. Kanske finns det där också en och annan hjälte från sagornas värld som hade förmågan att bekämpa det onda. Det kunde verkligen behövas!

Kyrkan är till stora delar uppförd på 1300-talet. En grinande gubbe möter oss i sydportalen, men överst så tronar Maria tryggt med Jesus i famnen.

Kyrkorummet är stort, treskeppigt, med fyra pelare som bär upp valven. Mot norr finns inga fönster. I kalkmålningarna kan du bland annat se drakar och rankor som symboliserar den eviga kampen mellan det onda och det goda. Världsdomaren assisterad av Maria med Jesus, Sankt Olof och Johannes Döparen finns avbildade i korvalvet.

Kyrkan har ett vackert triumfkrucifix från omkring 1250 och en dopfont från 1100-talet. Hur många barn har döpts i denna under dessa 900 år sedan den tillverkades kan man fundera över. Här finns också vackra och välbevarade glasmålningar. Kalkmålningarna är från 1300-talet. Säkert är dessa utförda strax innan ekonomin vänder och drastiskt försämras för gutarna.

Predikstolen är faktiskt Gotlands äldsta, från 1548. Det är efter reformationen som prästen får denna "upphöjda" position. Lägg märke till porträtten på trappan avbildar bland annat Martin Luther och även det danska riksvapnet. Under det syns länsherren Eiler Hardenberg och hans hustru Katarina

Rosenkrantz släktvapen. Som så många andra kyrkoinventarier så har denna predikstol stått någon annanstans innan den kom till Grötlingbo, vilket i detta fall var i Visby domkyrka. Länsherren på Visborgs slott, Eiler Hardenberg, donerade predikstolen till domkyrkan. Det förklarar släktvapnet på predikstolen. Men till Grötlingbo kyrka kom den först 1699, förutom taket som hamnade i Fide. Vid den tiden var Gotland svenskt och i Visby domkyrka passade det sig säkert inte att ha en så ”dansk” predikstol. Grötlingbo predikstol hamnade i sin tur i Fide kyrka. Här återvann man inventarierna!

Bänkinredningen är från 1700-talet i fyra kvarter och är intressanta, speciellt målningarna. De flesta har vackra blomstermålningar, men några ser helt anorlunda ut. De två främsta raderna på södra sidan som har landskapsbilder på bänkluckorna var till för mansfolket från prästgården. Men mer nyfiken blir man på vem den perukklädde mannen på tredje bänkraden är? Jo, det är kronlänsman Anders Winter som här hade sin plats. Hans hustru hade också sin bestämda plats i kyrkan, men i andra raden på kvinnosidan och finns där tydligt avbildad. Prästfruns plats på den första bänkraden markerades med en blomkruka på dörren!

Kyrkorna är stora, kalla och därmed dyra att värma upp. På vinterhalvåret, när det kanske inte är så många besökare på en gudstjänst, håller man sig till det inglasade rummet i tornet. Då kan man ändå uppleva kyrkorummet och korets storslagenhet.

Besök Asgar Jorns grav strax norr om kyrkan. Jörn var och är en stor välkänd dansk konstnär som tillhörde den internationella Cobra-gruppen. Avantgardistisk konst i olika uttryck, som bland annat hämtade inspiration från myter och sagor i mer fria former. Asger älskade Gotland och hade utfört flera målningar med relieferna av jaktmotiv på kyrkans sydsida som förebild. Han hade också en önskan att få bli begravd här i Grötlingbo, vilket också blev fallet.

DETTA FÅR DU INTE MISSA

- Attrappklockorna i tornet!
- Bänkinredningens måleri – landskap och personer!
- Asger Jorns grav
- Predikstolen
- Jaktrelieferna på långhusets sydsidan.

ATT TA REDA PÅ

- Winters hand – vilken känd person håller likadant?
- Winters fru – vad har hon i sin hand?

I NÄRHETEN

Kattlunds museigård, en storbondegård med mycket medeltid bevarat. Här finns även ett café med lättare maträtter.

I Havdhem och Burgsvik finns bland annat livsmedelsbutik och bensinstation i Burgsvik.

Gamla Grötlingbo ringväg, vägen från kyrkan till Kattlunds är en av Gotlands vackraste inlandsvägar. Njut av vackra gamla gårdar, stenvastar och ängen.

KÄLLUNGE

Kanske är detta till sin form Gotlands märkligaste kyrka. I det omgivande slättlandskapet syns konturen av kyrkan på långt håll och man ställer sig frågan: hur kunde kyrkan få dessa märkliga proportioner? Jo, en romansk kyrka från 1100-talet med torn byggs till med en ny del i öster (den del som i dag används som kyrka). Församlingen hade troligen planer på att detta skulle bli en hallkyrka med ett torn. Men som för en del andra ombyggnader så avstannar projektet helt omkring 1300. Kvar blir det lilla romanska långhuset och det nya gotiska koret, som är näst intill lika högt som tornet!

Men denna kyrka är interiört imponerande i sin rymd och har många sevärdheter, trots att själva gudstjänstlokalen egentligen bara är ett kor. Innan du går in i kyrkan ska du stanna upp vid den magnifika långhusportalen. Här ser du utsmyckningar i form av reliefer med människor som arbetar, musicerar och spelar spel. Vardagsbilder som nästan kunde vara från i dag. I korportalen sitter Maria med Kristus i en nisch.

Det är mycket rymd i det treskeppiga kyrkorummet. Valven bärs upp av fyra pelare. Tittar vi in i långhuset, i den äldre lilla delen, så kan du se målningar med de vise männen ridande mot Betlehem och en fragmentiserad målning av Sankt Göran i strid med draken. Detta är bysantinsk-ryska målningar från 1100-talet, vilka är sällsynta. Bevarade bysantinsk-ryska målningar finns också i Garde kyrka.

I Källunge tornrum ligger också baspartier till en planerad tornportal. På en av dessa ska du lägga märke till relieferna föreställer manshuvuden som bär typiskt judiska huvudbonader.

Altarskåpet från 1500-talet är ett nordtyskt arbete och har tidigare stått i Visby domkyrka. Det kom till Källunge i slutet av 1600-talet. Två vackra torn från 1300-talet flankerar altartavlan. Ett imponerande sakramentsskåp med egen stentrappa finns också intill altaret.

Här finns också en vindflöjel från 1000-talet som kanske ursprungligen har suttit på ett vikingaskepp! Detta är dock en kopia. Originalen finns på Gotlands museum i Visby.

En trävägg mellan långhus och kor sattes i slutet av 1600-talet in då ”gammelkyrkan” användes som sockenmagasin.

DETTA FÅR DU INTE MISSA

- Långhusportalen
- Vindflöjeln
- Altarskåpet
- Den lilla bönepallen vid altaret, sliten, men med fin målning; Tro, hopp och kärlek
- De bysantinsk-ryska kalkmålningarna
- Medeltida gravstenar i koret, en del med ristningar föreställande den döde.
- Medeltida vackra gravstenar i koret

ATT TA REDA PÅ

- Två personer spelar ett spel. De blir osams och börjar slåss. Vad är det för spel de spelar?
- Sankt Göran i strid med draken är ett ofta förekommande motiv. Den mest kända står i Storkyrkan i Stockholm. Vad heter konstnären som har gjort den skulpturgruppen?
- Tro, hopp, kärlek - hur symboliserar man Hopp?
- Hur ser de medeltida judiska huvudbonaderna ut?

I NÄRHETEN

Dalhem med museijärnväg och café.

Krampbroboden, Fole – en av få lanthandlare som finns kvar. Här kan du också få en kopp kaffe.

Bensin kan du tanka i Källunge, vid den nedlagda affären.

I Ekeby finns ett litet café där de också säljer hantverk.

LAU

Precis som Källunge så har denna kyrka en mycket säregen exteriör. Det är i dag en hallkyrka. Ett torn var antagligen planerat, men det kom aldrig till utförande. Istället finns en så kallad takryttare, en konstruktion i det här fallet klädd med kopparplåt, placerad direkt på långhusets taknock. Men trots att de storstilade planerna gick om stöpet är detta Gotlands största landsortskyrka och här finns också en av de pampigaste kyrkointeriörerna. Det är alltså ett ”måste” att besöka bland Gotlands kyrkor!

Kyrkan är stor, och som redan nämnts en hallkyrka. Ett treskeppigt kyrkorum i såväl i det gamla långhuset, som i det senare tillbyggda koret. Kyrkorummet har åtta pelare som bär upp de tolv valven. Det här skapar rummets särskilda karaktär. Kolonnerna är utsmyckade med stiliserade blomstermotiv. På baspartierna finns olika figurer avbildade, bland annat en padda och en narr.

I den igenmurade tornbågen finns måleri från 1500-talet föreställande Kristus i en kombination av Yttersta domen och nådastol. Därunder Kristus och apostlarna.

Bänkarna försvann 1960 när kyrkan restaurerades och mycket av den ”nyare”, alltså inredningen från 1700- 1800-talet togs bort. Nu har de lösa stolarna kompletterats med några bänkrader.

Snabbt kommer du märka att akustiken är speciell – det är en efterklang på 12 sekunder. Ta en psalmbok och sjung lugnt och stilla en favoritpsalm, varför inte ”Den blomstertid nu kommer” och det låter som en hel kör!

Krucifixet är stort, Nordens största och hänger på den norra väggen. Mycket vackert och skickligt snidade är gruppen vid ”Herrens grav”, Sepulcrum Domini. Här är uttrycket sorg, vilket förstärks i figurernas gester.

De vackra ljuskronorna i järn är medeltida. De i den östra delen är moderna och innehåller infravärme, vilket säkert är uppskattat på gudstjänster under vinterhalvåret.

Varför en så stor kyrka här i Lau? Jo, en tolkning har varit att pilgrimsleden till Trondheim från öster gick över Östersjön till Gotlands östra kust och Lau, därefter vidare till Visby med slutmål i Nidarosdomen i Trondheim där Sankt Olofs grav finns. Många besökte kyrkan och offrade säkert stora belopp för att de klarat eller hoppades klara seglatsen över Östersjön.

I altarskåpet står också Sankt Jacob som tredje person från höger med vandringsstav och en pilgrimssnäckla i hatten! Längst till vänster står en rödhårig man med en pengapåse i sin hand. Det är Judas Iskariot, mannen som förrådde Kristus. Det är mycket ovanligt att han avbildas. Kanske blev det fel när altarskåpet flyttades hit på 1700-talet och målades om. Judas Iskariot har nämligen en namne, bland apostlarna, Judas Taddeus! Denne Judas brukar avbildas med en knölpåk. Kanske är det den som blivit en pengapung?

I den så kallade Klockarporten i norr kan du på utsidan se riktigt hemiska otyg, men även Guds lamm – det är en skildring av den eviga kampen mellan det goda och onda!

DETTA FÅR DU INTE MISSA!

- Akustiken – sjung en psalm
- Krucifixet – ta en speciell titt på den nedre delen
- Altarskåpet med de vackert snidade figurerna
- Prästgårdsruinen

ATT TA REDA PÅ

- På predikstolen ser du evangelisterna. Marcus har ett lejon som symbol, men vad har Matteus för kännetecken?
- På en av kolonnerna som bär upp valven ser du figurer. Här hittar du en narr som gör en ful grimas – vad gör han?

I NÄRHETEN

När, med flera vackra fiskelägen och Närsholmen med fyr.

När med livsmedelsbutik, bensinpump. Café/restaurang bland annat vid golfbanan.

Ljugarn med restauranger och caféer, livsmedelsbutik och bensinstation.

KONSTRUNDA I KYRKORNA

Sommaren 2017 kan du njuta av konst i kyrkan. Det är projektet Konstrunda i kyrkorna, där Lau är en av de fem kyrkor som deltar. Här kan du se gamla foton av Masse Klintberg och även ikoner av Hjördis Herlitz. Läs mer om utställningen på:
www.svenskakyrkan.se/konstrunda-gotland

LINDE

Kyrkan ligger i ett vägsål, vackert belägen nedanför Lindeberget. Berget är en burg, en inlandsklint, med branta sluttningar. Visst har det funnits fornborgar även på detta berg. Utsikten är imponerande, en eventuell fiende sågs på långt håll! Nu till kyrkan. Det är en liten vacker kyrka nästan helt i romansk stil, alltså uppförd i etapper från 1100 – talets slut och fram till första hälften av 1200-talet. En för de romanska kyrkorna typisk byggnadsdel är den rundade absiden som avslutar koret. Ett äldre magasin ligger i öster, bredvid den stiglucka som leder in till den vackra kyrkogården. Strax sydväst om kyrkogården ligger ruinen efter den medeltida prästgården.

Innan du går in i kyrkan kan du se en lite enklare variant av utsmyckning i korportalen. Det är ett snidat lejon i trä som vakar över dem som passerar. Kyrkorummet är vackert. Förvånansvärt ljust, men det beror framförallt på de fönsteröppningar som förstörades eller helt togs upp på 1800-talet på såväl den södra som norra väggen.

På norra väggen finns en passionsfris med Kristi lidande. När bödlarna ska sätta på Jesus törnkronan är den så vass att de måste använda stavar för att trycka ner den. Det mesta av måleriet i kyrkan är rätt hårt restaurerat. Här kan du också se helgonbilder från 1300-talet, bland annat Petrus med nyckeln till himmelriket och Martin, han som skänkte sin halva mantel till en tiggare som visade sig vara Kristus, som här själv har blivit halverad på grund av det stora fönster som tagits upp på södra väggen.

Men mest intressant är nog målningen på västra väggen med de skvallrande kvinnorna. Läs berättelsen från höger till vänster: Två kvinnor ligger och ber, en djävul försöker locka dem till att skvallra istället. En ängel slår en klubba i huvudet på djävulen. I nästa scen, två kvinnor som skvallrar förtroendefullt med varandra och en djävul sitter och antecknar allt vad han hör. Detta ska användas när deras själar ska vägas. Kanske var det någon präst som inte gillade skvaller om honom som beställde måleriet. Vem vet. Målningen är i varje fall från 1400-talet. Under denna illustration finns en riktigt hemsk djävul, en djävul som visar att hen kan ta skepnad av såväl man som kvinna, ingen går säker!

I koret hänger ett krucifix, dock en kopia, originalet finns på Historiska museet i Stockholm. En lite lustig detalj är att Jesus har skor på sig. Kristus på korset med skor på fötterna finns bara i en kyrka till på Gotland och det är i Stenkumla.

Altarskåpet är en av kyrkans stora sevärdheter. Går du innanför altarskranket, så var försiktig och rör helst inte altarskåpet. Men njut av denna högklassiga konst! Skåpet är utfört vid 1500-talets början. Längst ner kan du se året 1521 flankerad av två änglar och de båda donatorerna, John Hässelby och Botel Myrungs. Båda har radband i händerna. Det är alltså före reformationen. Gud bär den korsfäste Kristus i famnen. Figurerna är mycket skickligt och uttrycksfullt utförda. Titta också på baksidan av altarskåpet, alltså på dörrarna. Här är mycket vackra och välbevarade målningar, på den vänstra dörren ser du den helige abboten Sankt Egidius och på den högra dörren Sankt Olof och Sankt Göran. Den senare har problem med draken som bitit sig fast i hans sköld.

DETTA FÅR DU INTE MISSA!

- Altarskåpet
- De skvallrande kvinnorna som luras av djävulen
- Prästgårdsruinen
- Utsikten från Lindeberget – gå upp och njut av utsikten. En trappa finns cirka 200 meter väster om kyrkan.

ATT TA REDA PÅ

- Sankt Egidius förknippas med ett djur – vad är det för djur?
- Om jag talar förtroendefullt eller skvallrar med någon, hur visar jag det med mitt kroppsspråk?

I NÄRHETEN

Det är bara en knapp halvmil till Hemse som har restauranger, caféer, livsmedelsaffärer och bensinstation. Stånga ligger ungefär lika nära. Där finns restaurang, affär och bensinpump.

Lojsta slott med Lojsta hall. En mycket vacker plats. Insjö med branta klintkanter och tallskog. Hyr en kanot och upptäck! Här finns också ett café.

Det är en vacker väg från Linde mot Fardhem, via Gerum och till Levide. Därifrån kan du fortsätta på denna medeltida vägsträckning via Silte och Hablingbo fram till Havdhem. Många vackra gårdar, ängen och betande kor ser du längst med denna sträcka!

LÄRBRO

En kyrka som i sin arkitektur skiljer sig från alla andra kyrkor på vår ö. Tornet har formen av en så kallad oktagon, det är alltså åttkantigt, precis som långhuset i Helgeands kyrkoruin i Visby. En åttkantig galleria med spetsiga gavlar bar från början upp spiran och den fanns kvar fram till 1522 då en storm eller var det ett jordskalv, stympade tornet i Lärbro. Lägg märke till de fantasifulla vattenutkastarna! Varför kyrkan byggdes så här vet vi inte, kanske var det inspiration från Helgeandskyrkans utformning i Visby. Eller hänger det ihop med domen i Trondheim som var en av Nordens viktigaste pilgrimskyrkor och där fanns också Sankt Olofs grav. Enligt Gutasagan var det denne norske komung, Olav Haraldson, som kristnade gotlänningarna.

Tornkammaren är imponerande med sitt åttakupiga valv och känns ljus och luftig. Tornet är också den del av kyrkan som har tillkommit senast, först på 1300-talet. Nuvarande kor och långhus är från 1200-talet, men har föregåtts av en äldre kyrkobyggnad.

Invändigt är kyrkan mycket vacker och ger ett fint helhetsintryck. Kyrkans kalkmålningar är rejält skadade, men i koret kan man i alla fall se en korsfäst Kristus och apostlar med invigningskors i händerna. I korvalvet finns även en relativt välbevarad rankbaldakin. Ser du draken på norra väggen? Hur snyggt målningen på väggen går över i ett skulpturerat huvud som biter sig fast i en konsol!

Ett votivskepp och en medeltida stol, kanske för biskopen, är ytterligare ett par inventarier att stanna till vid. Ser du överstycket på porten till sakristian? Det är från 1100-talet liksom hela portalen som har flyttats hit från det gamla koret när det revs.

I kyrkgolvet ligger flera gravhällar bland annat en sten med runor som nämner digerdöden och året 1350. En av de mest kända är den lagd över Nicolaus Takstens grav 1274. Den ligger i koret, mot den södra väggen. På hällen står bland annat skrivet; att läsaren ska beklaga hans synder eller brott. Sägna om Takstainarn är en av de mest kända gotländska spökhistorierna och samtidigt en av Sveriges äldsta nedtecknade spökhistorier. Det sägs att denne mäktige storbonde på gården

Takstens inte tolererade att prästen började gudstjänsten innan han själv hade kommit till kyrkan. Präst och församling fick alltså vänta. Det kunde ta tid. När en ny präst hade tillträtt, och som inte alls ville finna sig i detta, utan började gudstjänsten i tid, blir Takstainarn så upprörd att han slår ihjäl prästen! Den lokala mobben ger då igen och dödar i sin tur Takstainarn. Det är vid hans begravning som spökerierna börjar. Takstainarn får ingen ro i graven utan ränner runt i gårdarna. Med olika knep och knåp försöker man då att få slut på detta. Till sist lyckas man, men hur får ni läsa i berättelsen om detta gotländska spöke!

Kastalen fungerar nu som klocktorn. Det finns på Gotland ytterligare några fler ruiner efter kastaler som ligger nära en kyrka. Men den mest kända kastalen är Kruttornet i Visby. Den i Lärbro är i sex våningar och några våningar upp finns sådana moderniteter som latrin med direktutkast.

En betydligt senare och dystrare historia vittnar den gravplats om som ligger norr om kyrkan. Här vilar koncentrationslägerfångar, avlidna på det krigssjukhus som fanns i Lärbro vid andra världskrigets slut. Vill du veta mer om sjukhuset, och om Folke Bernadottes "vita bussar" som tog nazismens offer till denna avlägsna plats, kan du besöka det lilla museet och utställningen som finns i det gamla lägret någon kilometer sydväst om kyrkan.

DETTA FÅR DU INTE MISSA

- Tornet, såväl exteriört som interiört
- Predikstol med sjöjungfrur, keruber och en duva!
- Medeltida gravtumbor söder om kyrkan

ATT TA REDA PÅ

- Vems namnchiffer står på predikstolen?
- På den del av kyrkogården som är för nazismens offer finns en särskild och med häck avskärmad del. Vad är detta för kyrkogård i kyrkogården?

I NÄRHETEN

I Lärbro finns restaurang och café, livsmedelsbutik och bensinstation.

Lärbro krigssjukhus museum. Byggt under andra världskriget. Sjukhuset var Sveriges största och modernaste i sitt slag. Verksamheten upphörde 1946.

Hångers källa och Ganns ödekyrka, några kilometer sydväst om Lärbro. Här skrev Kolmodin psalmen Den blomstertidnu kommer.

Takstens gård med hus från olika perioder, bland annat från medeltiden. Men här finns också en stor pampig 200-årig gammal kalkpatronsgård i ursprungligt skick. Det var på denna gård Taksteinarn levde och sedan kom att gå igen som spöke...

Tingstäde fästning och försvarsmuseum med café/restaurang. Fästningen, strax norr om Tingstäde kyrka, är en mycket spännande och intressant plats. Se öppettider!

I Tingstäde träsk finns barnvänlig badstrand och kosk.

SILTE

Det här är en socken och en kyrka som man sällan passerar. Den gamla slingrande byvägen går nästan parallellt med väg 140, men är värd att ta. Den sträcker sig från Levide i norr via Silte till Hablingbo och vidare ner till Havdhem i söder. Längs vägen kommer du bland annat se många ålderdomliga och vackra gamla kalkstensgårdar.

Kyrkan är liten. Byggd under 1200-talets senare del då gotiken hade slagit igenom. Koret är rakt avslutat och portalen och fönsteromfattningarna har man använt både röd och grå kalksten för att få fram en vackra kontraster.

I kyrkan finns ett vackert altarskåp som är medeltida. Skulpturerna är från den tiden, men kanske ännu intressantare är de vackra målningarna från 1500-talet. Gå fram och titta på altarskåpets dörrar, men snälla rör dem inte. Här finns en själavägning med en lurig djävul liknande en apa och Sankt Mikael. Men också Marie bebådelse med ärkeängeln Gabriel och slutligen Maria på månskäran, den apokalyptiska Maria. Dopfunten är 1100-tal, glasmålningarna från 1200-talet. Några är fotografiska kopior från 1900-talet. Kalkmålningarna är tillkomna från 1200- fram till 1400-talet. I koret finns ett vackert livsträd. En kvinna som har tagit hjälp av en så kallad "bjäru" för att stjäla mjölk, står nu och kärnar den stulna mjölken till smör. Men straffet är hårt; djävulen rider den nakna kvinnan in i helvetet! Hu...

På nordvästra väggen i långhuset ser du fem apostlar. Oftas ser man alla tolv. Men här bara fem. Kanske prästens favoriter?

Bänkinredning och innerdörrar är från sekelskiftet 1900 och de känns igen ifrån andra kyrkor som renoverades och moderniserades vid denna tid. När kyrkan renoverades i 1971 hittade man grunden till den allra första kyrkan på platsen, en stavkyrka. Ett foto och en teckning framme vid koret visar hur denna kyrka såg ut. Under en period var den gamla träkyrkan hopbyggd med stenkyrkan.

DETTA FÅR DU INTE MISSA!

- Altartavlan
- Teckning av stavkyrkan
- En vacker orgel.

ATT TA REDA PÅ

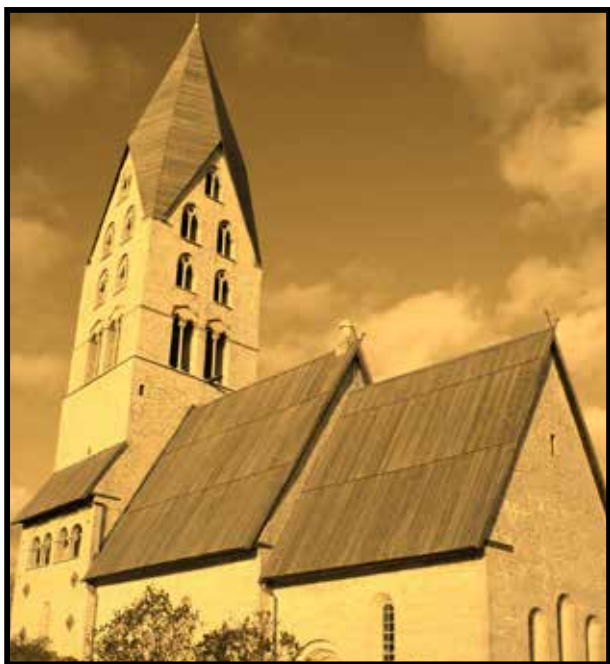
- Vad var egentligen en "bjäru"?
- Hur många klot ligger i vågskålen som djävulen försöker tynga ner?
- Stavkyrkor – i vilket nordiskt land finns flera medeltida stavkyrkor bevarade?

I NÄRHETEN

Creperiet i Hablingbo. Kolla öppettiderna.

Gmla magasinet i Hablingbo, restaurang öppen sommartid.

Petesgården, museigård med café och butik. Ett tidigt 1800-talshem, inrett med tidstypisk möblering och med en vacker trädgård som har utsikt över havet.

TINGSTÄDE

Långhuset från 1200-talets första hälft betraktas som kyrkans äldsta del. Koret anses därmed vara yngre. Före dagens kor fanns tidigare ett mindre kor med absid som revs i mitten av 1200-talet. I samband med det nya korbygget tillkom även sakristian och nedre delen av tornet. Tornet fullbordades först omkring 1300 då det fick sin ståtliga resning. Tornet är också uppmätt och har en höjd av 55 meter. Inte så illa kan man tycka. De flesta andra kyrktorn på ön är betydligt lägre.

Sakristiportalen har återanvänts och var tidigare portal i det gamla koret. På portalens överdel, det så kallade tympanet, ses en relief med Guds lamm, Lammet symboliserar Kristus. Det är en fantastisk fint huggen relief som gör att man nästan kan tro att den har tillkommit i modern tid. Att portalen är flyttad understöds av att kantstenarna i denna är markerade med streck I, II, och III. Detta för att underlätta processen när den skulle byggas upp igen. Dessa streck går dock inte att se i dag, så det är lönlöst att försöka hitta dem.

I koret hänger en kristallkrona, vilka några inte anser passar in så bra i en kyrka. Men den är säkert en gåva sänkt någon gång av gudsfruktiga församlingsbor och om detta ska man inte tycka illa vara. På altaret står en altartavla från 1700-talet som målats 1780 av Johan Weller. På tavlans mitt ses Nattvarden. På väggarna i koret syns slingmåleri, troligen från samma århundrade.

Om man sedan tar stegen ut i långhuset så får man inte missa triumfkrucifixet från första hälften av 1300-talet som står placerat vid norra triumfbågväggen. Här bör besökaren gå in i någon av de första bänkraderna och närmare studera den drake i trä som står under krucifixet. Den kallas för krucifixpedestal och har till uppgift att stödja Kristus på korset rent fysiskt men som också på ett översinnligt plan stödjer Kristi seger över det onda. Draken

kan nämligen vara en symbol för djävulen som trampas under Kristi fötter. Om man tittar på drakens norra sida kan man se en ristning av en drake. Troligen är denna en ritning gjord av mästaren för att lärlingen skulle kunna hugga efter denna förlaga. Se också att svanstippen sticker ut i 90 grader från kroppen.

Mittkolonnens kapitäl har utsmyckats av en stenmästare som vi tyvärr i dag förlorat namnet på. Men han kallas för Calcarius, fritt översatt: den som arbetar i kalksten. Kapitålet är ett ypperligt bevis på de medeltida stensemästarnas skicklighet. De figurer man ser är åt nordväst, törnutdragaren, som från början är ett antikt motiv, åt sydväst två odjur med ett gemensamt huvud (den ena djurkroppen är upp och ned), åt sydost en örn, den kan vara en symbol för Kristus och åt nordost en gycklare med utsträckt tunga. Den senare är en symbol för ondskan. En predikstol från 1700-talet står på sin vanliga, gotländska plats i sydöstra hörnet av långhuset. Observera målningarna på dess dörr.

I tornrummet står dopfunten, utförd av en stenmästare som vi inte heller vet namnet på, men som benämns med anonymnamnet Majestatis. Funten är mycket vittrad och har troligen stått utomhus. Dopfuntsloket är en kopia av originalet som förvaras på Gotlands fornsal. Hissbomen ovanför är även det en kopia och originalet förvaras även där på samma museum. Känn gärna på det tunga lodet som i dag gör att man överhuvudtaget kan lyfta det tunga locket. På väggarna syns målningar från 1300-talet med apostlar som motiv. På norra väggen ses en stor målning från 1700-talet föreställande Kristus som driver månglarna ut ur templet. Man kan i sitt stilla sinne undra om det hänger ihop med någon episod från den tid den har tillkommit i eftersom motivet inte finns någon annanstans på Gotland.

En sista avstickare till norr om kyrkan bör göras för där ser vi den ståtliga ståtliga gårdsportalen som ledde in till den medeltida prästgården. Den låga stenvuren som ligger strax innanför talar hur stort huset har varit. Den stiglucka som ligger alldeles intill är en senare tiders hopplock. De två figurrelieferna föreställer apostlarna Petrus och Paulus.

DETTA FÅR DU INTE MISSA

- Gårdsportalen
- Krucifix piedestalen
- Måleriet i tornrummet

ATT TA REDA PÅ

- Vad är en krucifixpedestal
- Vad är en gycklare
- Vilket djur avbildas på hissbommen

I NÄRHETEN

I Tingstäde finns Försvarsmuseum och Tingstäde fästning - väl värda besök! I Tingstäde träskdjup ligger bulverket - en anläggning från vikingatid. Många näringsställen i synnerhet sommartid!

Foto: Wikipedia

VAMLINGBO

Nästan allra längst ned på Sudret ligger Vamlingbo kyrka. Dagen kor och långhus kan dateras till mitten av 1200-talet. Det i dag stympade tornet tillkom under århundradet därefter och ersatte då ett mindre torn. Om det funnits en äldre kyrka på platsen är inte helt klarlagt, men troligen var det så.

Något som indikeras av de reliefer av sandsten från andra hälften av 1100-talet som nu är inmurade i kyrkans sydfasad. Det utgör sidor av två grav- eller relikkistor. Relieferna har dock genom århundradenas väder och vind blivit rejält skadade. Man kan dock se att några av relieferna från den ena kistan har föreställt Kristus och de tolv apostlarna. Den andra är försedd med avancerad slingornamentik. Ytterligare ett belägg för en äldre kyrka på platsen är dopfunten som står innanför södra långhusportalen. Den är utförd av en anonym stenmästare som getts namnet Byzantios, efter sin skicklighet att hugga scener som bygger på bysantinsk-ryskt förlaga.

Väl inne i kyrkan så kan man inte undgå att förutom kyrkorummets rymd se den stora Själavägningsscenen som upptar en stor del av norra långhusväggen. Detta motiv är 6-7 meter högt och visar hur den tysk-romerske kejsaren Henrik II:s själ vägs. Åt öster i en mindre scen ligger han på sin dödsbädd och ger bort en kalk till några ordensbröder. Sedan utkämpas den stora kampen mellan gott och ont om kejsarens själ. Många djävlar hjälper till med att försöka få den ”onda” vågskålen att väga över., Ärkeängeln Mikael, som ses överst i målningen, lägger då ned kejsarens skänkta kalk i den ”goda” vågskålen som då blir tyngre och därmed uppnår kejsaren sin salighet. Målningen ”förbättrades” på 1800-talet, bland annat genom att man målade på fjädrar på en del av djävlarerna, men på 1960-talet togs det mesta av denna övermålning bort. Målningen liksom mycket av måleriet i koret tillkom under andra hälften av 1200-talet. Eftersom bilden av Mikael är så pass stor hade man i Vamlingbo under 1600-talet tanken att ärkeängeln själv låg begravd ute på kyrkogården.

I koret slås man ytterligare av en stor målning, även denna gång på kyrkans nordsida. Kalkmålningen föreställer helgonet Kristoffer som bär Kristus över en flod. Kristoffer är vägfararnas skyddshelgon och

den människa som ser honom klarar sig från ond bråd död den dagen. Något att tänka för dagens bilförare. I katolska länder har man ibland bilder av helgonet hängande i backspegeln, istället för ett Wunderbaum. Titta på fiskarna och sjöjungfrun som simmar i vågorna. Sjöjungfrur betraktades för övrigt under medeltiden som ett ont väsen. Längre åt öster ses bilden av ett annat helgon eller möjligen Kristus. Än längre åt öster finns ett magnifikt livsträd som angrips av onda krafter i form av ett tvåfärgat odjur. Mellan livsträdet och helgonet ses två skoförsedda fötter som kan ha tillhört en i dag mycket skadad donatorsfigur. På korets sydsida ses allra högst upp ett odjur.

Glasmålningarna är tillkomna i början av 1900-talet, då C W Pettersson även målade över originalfärgen på det medeltida retable. Då byttes tre av retablets apostlafigurer ut och ersattes av nyskurna. Dessa tre original förvaras i dag på Statens historiska museum i Stockholm. Retablet är mycket vackert upplyst för den som besöker kyrkan vid en julotta. När man närmar sig kyrkan så kan man inte heller undgå att se den stora stödmur som är rest mot tornets sydmur. Under 1700- och 1800-talet förstördes tornet av bland annat blixtnedslag. Men skador på detta kan mycket väl redan ha uppstått under medeltiden. Tornet har beräknats till ha haft en höjd på över 70 meter, vilket får tas med en nypa salt. Högt har det därmed varit och kanske till och med Gotlands högsta. Nu ser det mera ut, för att ta upp C G Brunius ord från mitten av 1800-talet, som som en upp- och nedåtvänd stallykta. Inne i kyrkan kan man öppna den dörr som leder ut till den portal som döljs bakom stödmuren. Gör det gärna, men glöm inte ficklampan och se också upp med hur ni kliver. Men med hjälp av ljus kan man studera de två kapitälbanden, det åt öster har dekorerats med palmetter. Men på det åt väster ses en liggande trollfigur med svansen placerad mellan benen. Svansen avslutas i en tofs. Ansiktet är däremot svårare att se eftersom det vetter utåt mot den dåligt murade stödmuren.

DETTA FÅR DU INTE MISSA

- Trollet i södra tornportalen (insidan)
- Självvägningen
- Relieferna på kyrkans sydfasad

ATT TA REDA PÅ

- Vad kan donatorn ha givit till kyrkan
- Vad lägger djävulen i vågskålen?

FINNS I NÄRHETEN

Naturum och Lars Jonssons museum, söder om kyrkan. Där finns också ett café. Hoburgsgubben, Gotlands mest berömda rauk ligger cirka en mil söder om kyrkan. Framförallt är det en mycket vacker plats. Passa på att ta ”Vacker väg”, längst med Ketelviken dit ner. I Burgsvik finns bra café/restaurant, bensinmack och livsmedelsbutik.

EN BÖN ATT KOPPLA AV MED I KYRKAN

Passa på att koppla av en stund, tänd ett ljus och sitt ner. Kanske letar du reda på en favoritpsalm, eller en text i psalmboken. Två böner som kan vara ett stöd i livet är Fader vår och Sinnesrobönen.

Vår fader

Vår Fader, du som är i himlen.

Låt ditt namn bli helgat.

Låt ditt rike komma.

Låt din vilja ske, på jorden så som i himlen.

Ge oss idag det bröd vi behöver.

Och förlåt oss våra skulder,
liksom vi har förlåtit dem som står i skuld till oss.

Och utsätt oss inte för prövning,
utan rädda oss från det onda.

Ditt är riket,

din är makten och äran,

i evighet.

Amen.

Sinnesrobönen

Gud, ge mig sinnesro
att acceptera det
jag inte kan förändra,
mod att förändra
det jag kan
och förstånd
att inse skillnaden.

PRICKA AV OCH BLI EN "KYRKJÄGARE"

När du har besökt och "prickat av" alla 19 kyrkor kan du kalla dig "Kyrkjägare" och få ett lite bevis på det. Fota av eller scanna av denna sida, skicka den till visbystift@svenska-kyrkan.se så får du ett pin, ett märke, att du har besökt alla 17 kyrkor! Du deltar också i utlottning av en fin bok om gotländska kyrkor.

Så besök dem alla:

☐	Anga
☐	Bro
☐	Bunge
☐	Dalhem
☐	Elinghems ödekyrka
☐	Eskelhem
☐	Fide
☐	Fröjel
☐	Gammelgarn
☐	Garde
☐	Gothem
☐	Grötlingbo
☐	Källunge
☐	Lau
☐	Linde
☐	Lärbro
☐	Silte
☐	Tingstäde
☐	Vamlingbo

Glöm ej att skriva namn och adress så att vi vet var vi skickar "Kyrkjägarmärket" och eventuell bokvinst!

ÄNGLAR & DRAKAR
EN GOTLÄNSK KULTURSKATT,
Christer Jonsson,
Eva Sjöstrand och
Bengt af Geijerstam,
Gotlands museum 2013.
Finns även på engelska.

VILL DU UPPLEVA MER?

Gudstjänster, musik, föreläsningar och andra kulturarrangemang anordnas varje vecka i våra kyrkor. Varje fredag i lokaltidningen kan du se predikoturen där alla veckans arrangemang finns med. I tidningen Gotland Just nu annonserar Svenska kyrkan under vinjetten Sommar i kyrkan.

På Visby stifts hemsida www.svenskakyrkan.se/visbystift hittar du också predikotur och information om vad som händer och sker.

Som du säkert har sett har de flesta kyrkor en anslagstavla vid parkeringsplatsen - kanske något som intresserar?

VILL DU LÄSA MER?

Det finns mycket skrivet om de gotländska kyrkorna. Det här är några klassiker.

KYRKOBESKRIVNINGAR,
finns i många av kyrkorna. Du hittar dem på bokbordet innanför porten.

I Anga, Norrlanda, Garde, Etelhem, Lye, Kräklingbo, Östergarn, Gammelgarn, Ala, Ardre, Källunge och Alskog finns utförligare kyrkbeskrivningar. Dessa hittar du i respektive kyrka till försäljning.

ÄNGLAR & DRAKAR EN GOTLÄNSK KULTURSKATT,
Christer Jonsson, Eva Sjöstrand och Bengt af Geijerstam, Gotlands museum 2013.
(Finns även på engelska)

GOTLANDS KYRKOR - EN VÄGLEDNING,
Erland Lagerlöd och Gunnar Svahnström.
Rabén & Sjögren, 1966.

DEN GOTLÄNSKA CICERONEN,
Johnny Roosval, Svenska turistföreningen, 1950.

VÄLKOMMEN TILL VISBY STIFTS KYRKOR
En folder med karta och korta beskrivningar av alla 100 kyrkor. Den är gratis och bör finnas i alla kyrkor.

På nätet kan du hitta mycket information, bland annat på www.guteinfo.com/?id=1784

PLATS FÖR EGNA ANTECKNINGAR

Gå på Kyrkjakt och bli rik på upplevelser

Gotland har 92 medeltida kyrkor. Med boken "Kyrkjakten" i bagaget kommer du att lära dig mer om dessa kyrkor. Besök dem, upplev fantastiska miljöer och lär dig om människors historia och öden genom 1000 år.

I boken får du tips på vad du inte får missa i varje kyrka och ett par uppgifter att ta reda på, vilket gör besöken ännu mer givande och spännande.

När du har besökt och "prickat av" alla 19 kyrkor kan du kalla dig "Kyrkjägare" och få ett litet bevis på det.

Så besök dem alla:

- Anga
- Bro
- Bunge
- Dalhem
- Elinghems ödekyrka
- Eskelhem
- Fide
- Fröjel
- Gammelgarn
- Garde
- Gothem
- Grötlingbo
- Källunge
- Lau
- Linde
- Lärbro
- Silte
- Tingstäde
- Vamlingbo

SAMTLIGA GOTLANDS KYRKOR ÄR ÖPPNA
MELLAN 15 MAJ OCH 15 SEPTEMBER. MÅNGA
ÄR ÖPPNA ÅRET RUNT. DET KAN DOCK FINNAS
UNDANTAG P G A RENOVERING OCH DYL.